

ნესტან სულავა

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემა ქართულ ჰიმნოგრაფიასა და საისტორიო მწერლობაში

XII-XIII საუკუნეების ქართულ მწერლობაში, კერძოდ, ჰიმნოგრაფიაში მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამოტანისა და საქართველოში დამკვიდრების ორი ვერსია არსებობს: ერთი ვერსიის მიხედვით, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის იკონოგრაფიული ტიპი, რომლის ნიმუშია ანჩის ხატის სახელით ცნობილი ხატი, საქართველოში იეროპოლისიდან მოციქულთა თავს, ანდრია პირველწოდებულს, ჩამოუტანია საქართველოში; ამ თემას შეეხო იოანე ანჩელი „გალობანი ანჩისხატისანში“, რომლის მიხედვით, წმ. ანდრია პირველწოდებულმა საქართველოში მოიტანა „პირი ღმრთისა“, ანუ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, ანჩის ხატის პროტოტიპი.

მეორე ვერსიით, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, კერამიონი, რომელიც მარტყოფის მონასტერში ინახებოდა და მარტყოფის მაცხოვრის სასწაულთმოქმედი ხატის სახელითაა ცნობილი, საქართველოში მოაბრძანა წმ. ანტონ მარტყოფელმა VI საუკუნეში. ამ ვერსიას იცნობენ და ასახავენ არსენ ბულმაისიმიძისა და საბა სვინგელოზის საგალობლები. ამავე ვერსიას იცნობს წმ. ანტონ მარტყოფელის „ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქცია. XIII საუკუნის 30-იან წლებში ძმების აბუსერ და ვარდან აბუსერიძეების „შეხუეწით“ საქართველოს კათოლიკოსმა, არსენ ბულმაისიმიძემ, და მთავარეპისკოპოსმა, საბა სვინგელოზმა, შექმნეს მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლები. მათი ვერსიით, მაცხოვრის თიხაზე, საგალობლის მიხედვით, „კეცზე“ დატვიფრული ხელთუქმნელი ხატი, კერამიონი, საქართველოში VI საუკუნეში მოიტანა ასურეთიდან მოსულმა წმ. ანტონ მარტყოფელმა. საისტორიო მწერლობაში, კერძოდ, ჟამთააღმწერლის „ასწლოვანმა მატიანემ“ საგულისხმო ცნობები შემოგვინახა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის სასწაულქმედების შესახებ. ცნობა დაცულია, აგრეთვე, XVIII საუკუნის

ღვთაების გუჯარში.

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის შესახებ ცნობებს გვაწვდიან უცხოელი ისტორიკოსები, ღვთისმეტყველი წმიდა მამები და სახელმწიფო მოღვაწეები: ევსევი კესარიელი (I წიგნი, XIII თავი), პროკოპი კესარიელი, ევაგრე სქოლასტიკოსი (PG, IV, 86, col. 2745-2748), წმ. იოანე დამასკელი, გიორგი სვინგელოზი, წმ. თეოდორე სტუდიელი, მოსე ხორენელი, კონსტანტინე პორფიროგენეტი. ამ უკანასკნელის ცნობების თანახმად, ედესიდან კონსტანტინეპოლში 944 წელს ჩააბრძანეს მანდილიონი, ხოლო 945 წელს კონსტანტინე VII-მ მას ქადაგება უძღვნა, რის შემდეგაც ბიზანტიაში შეიქმნა ამ ხატისადმი მიძღვნილი თხზულებები და დაწესდა დღესასწაული 16 (29) აგვისტოს. იგი ემთხვევა ქართული საეკლესიო კალენდრის დღესასწაულს, ანჩისხატობას, და მამა ანტონობას. ნ. ჩხიკვაძემ აღნიშნა, რომ წმინდა მანდილის, ანუ საუფლო ხატის დღესასწაული, ლიტურგიკულ პრაქტიკაში წმ. გიორგი მთაწმიდელმა დაამკვიდრა.¹ ქართულ საეკლესიო ლიტურგიკულ პრაქტიკაში ეს დღესასწაული ტბელ აბუსერიძის მიერ არის დაწესებული.

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის იკონოგრაფიის წყაროდ მიჩნეულია ცნობილი აპოკრიფული ტექსტი ავგაროზ მეფისა და მაცხოვრის მიმოწერისა. ვარაუდით, ამბავი ავგაროზის შესახებ I-III საუკუნეებში უნდა გავრცელებულიყო სირიაში. ბიზანტიურ მწერლობაში მას დაემატა და მის წამყვან მოტივად იქცა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემა. მისი სიმბოლური მხარე წარმოჩნდა ფერწერაში და შეიქმნა ხელთუქმნელი ხატის იკონოგრაფიული ტიპი როგორც ფრესკულ ხელოვნებაში, ისე ხატწერაში.² სწორედ ამგვარი იკონოგრაფიული ტიპის ერთ-ერთი ნიმუშია ანჩის მაცხოვრის ხატი. გაღმობებისა და წერილობითი წყაროების მიხედვით, ანჩისხატის მაცხოვარი იკონოგრაფიულად მაცხოვრის კარგად ცნობილი, განსაზღვრული ტიპია.³ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის იკონოგრაფიული ტიპი, ჩამოყალიბებული IV-V საუკუნეებში სირია-პალესტინაში, წარმოადგენს მაცხოვრის თავის გამოსახულებას უბიუსტოდ, შუაზე გაყოფილი თმებითა და წვერ-ულვაშით.

ჩვენამდე შემონახულია უფლისა და ავგაროზის მიმოწერის შემცველი

¹ ნ. ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლის შესახებ, ჟურნ.: „გზა სამეფო“. №1. 1996, გვ. 43.

² ქ. მიქელაძე. ხელთუქმნელი ხატის გამოსახულება XII-XIII საუკუნეების ქართულ კედლის მხატვრობაში. ჟურნ.: „ლიტერატურა და ხელოვნება“. 1991. №3, გვ. 216.

³ შ. ამირანაშვილი. ბექა ოპისარი. თბ. 1956, გვ. 13.

აპოკრიფული თხზულების რამდენიმე ვერსია, რომლებიც ქართულად XI-XII საუკუნეებში ითარგმნა. ეპისტოლის სირიული ვარიანტის ისტორია I-III საუკუნეებიდან დაიწყო და საბოლოოდ VI-VII საუკუნეთა მიჯნაზე გაფორმდა. უნდა შევნიშნოთ, რომ ეპისტოლის აპოკრიფულობა განაპირობა როგორც საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის პოპულარულობის, ისე ხატის დღესასწაულის დაწესების დაგვიანებამ. მან კანონიკური ხასიათი შეიძინა X საუკუნის შუა წლებში, როდესაც ბიზანტიაში დამკვიდრდა ხატის დღესასწაული. იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ ეპისტოლის მიხედვით, მანდილზე აღბეჭდილი ხატება ავგაროზ მეფეს ქრისტეს მოციქულმა თადეოზმა ამალღების შემდგომ გადასცა, ეპისტოლემ აპოსტოლური მნიშვნელობა შეიძინა.

მოკლედ ეპისტოლეთა შინაარსის შესახებ: ეპისტოლეთა მიხედვით, ედესის წარმართმა დასწეულებულმა მეფემ ავგაროზ მეხუთემ მაცხოვარს ედესაში ჩასვლა სთხოვა, რათა განეკურნა იგი. თან დაჰპირდა უსაფრთხოებას, ვინაიდან წინასწარ იცოდა, თუ რა განსაცდელი მოელოდა იესო ქრისტეს იერუსალიმში. იესომ უარი განაცხადა ჩასვლაზე, მაგრამ დაჰპირდა, რომ ამალღების დღესასწაულის შემდეგ გაგზავნიდა ერთ-ერთ თავის მოწაფეს და განკურნავდა მას იმ შემთხვევაში, თუ ავგაროზ მეფე ქრისტიანობაზე მოიქცეოდა. ავგაროზმა იერუსალიმში „წარავლინა მხატვარი (ანანია – ნ. ს.) გამოსახვად ხატისა უფლისასა და მიღებად მისა. და მი-რამ-იწია მხატვარი იგი... ბჭეთა იერუსალემისათა, შეემთხვა მათ იესუ“,⁴ მაგრამ მხატვარმა ვერ შეძლო უფლის ხატის ფერწერული გამოსახულების შექმნა, რის შემდეგაც იესო ქრისტემ „მიიღო ტილოჲ იგი და დაიდვა პირსა ზედა თვისსა და მეყსეულად გამოისახა ხატი მისი მას ზედა“.⁵ მაცხოვარმა ტილო გადასცა თავის მოწაფეს, თადეოზს, რომელსაც უანდერძა ტილოზე აღბეჭდილი ხატის ედესაში ჩატანა ამალღების შემდეგ. ანანია და ქრისტეს მოციქული თადეოზი ასეც მოიქცნენ, მაგრამ იმის გამო, რომ ხატს ქრისტეს მტერთაგან საფრთხე ემუქრებოდა, დაცვის მიზნით, იერუსალიმიდან ედესაში გადატანისას, თადეოზმა „აღმართა კეცი წინა პირსა ხატისასა... ხოლო რომელი იგი კეცი საფარველად მის ხატისა აღმართებულ იყო, მას ზედა გამოსახულ იყო სხუა ხატი და მსგავსება წმიდისა მის საუფლოდსა ხატისა“.⁶ ასეთია აპოკრიფული

⁴ ნ. ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლის შესახებ, გვ. 32-72.

⁵ ნ. ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლის შესახებ, გვ. 37.

⁶ ნ. ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლის შესახებ, გვ. 52.

თხზულებების მონათხრობი. ქართველმა მთარგმნელმა მცირეოდენი ცვლილებები შეიტანა მასში და დაამატა, რომ „კეცის“ ხატი, ანუ კერამიონი, ერეტიკოსთა, კერძოდ, ნესტორიანელთა ეკლესიიდან VI საუკუნეში გამოიხსნა წმ. ანტონ მარტყოფელმა: „ნისტორიანთა ეკლესიასა შინა იყვნეს საუფლონი იგი ხატნი და აღიყვანა კეცნი, რომელი საფარველად მის ხატისა ყოფილ-იყო და ხატ ქმნულ იყო“.⁷ მან სასწაულმოქმედი ხატი საქართველოში, კერძოდ, მარტყოფში წააბრძანა და დაასვენა. კერამიონის ხატის აღწერილობა არ შემონახულა, წერილობით წყაროებში მის აღწერილობას ვერ ვხვდებით.

ჰიმნოგრაფიული თხზულებებიდან პირველად უნდა განხილულ იქნას იოანე ანჩელის საგალობელი. უნდა გაირკვეს ანჩის მაცხოვრის ხატის რაობა და სახეობა. ანჩის მაცხოვრის გამოსახულება, რომელმაც ჩვენამდე საკმაოდ დაზიანებული სახით მოაღწია, არის ხელთუქმნელი ხატი, რომელსაც ძველად საქართველოში, შალვა ამირანაშვილის სიტყვით, განსაზღვრული ტერმინით აღნიშნავდნენ და ეწოდებოდა ხატი ცვილოვანი, რომელიც შესრულებული იყო წმინდა სანთელში გახსნილი ფერების ფხვნილით. წერილობითი წყაროები და ხატის წარწერები ერთხმად მიუთითებენ, რომ ანჩის მაცხოვრის ხატი ხელთუქმნელი ხატის ტიპისაა, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის იკონოგრაფიული ტიპია, ჩამოყალიბებული IV-V სს-ში სირია-პალესტინაში; მას ეწოდება „ხატი განკაცებისა“, „პირი ღმრთისა“, „ედესის ხატი“. გადმოცემის თანახმად, აღნიშნული ხატი არის ედესის მაცხოვრის განთქმული ხელთუქმნელი ხატი, ტილოზე, ანუ მანდილზე გადატანილი ხატის ტიპი, რომელსაც ხატი მანდილისა, ანუ მანდილიონი ეწოდებოდა.⁸ იოანე ანჩელის საგალობლით, წმ. ანდრია მოციქულმა საქართველოში ჩამოიტანა არა აწყურის ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი ხატი, არამედ თვით ქრისტეს ხელთუქმნელი ხატი. ანჩის მაცხოვრის ხატი კი არის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ტიპისა, რომელიც კლარჯეთის დიდებად იყო მიჩნეული. ხელთუქმნელი ხატის იკონოგრაფიული ტიპი გავრცელდა IV-V საუკუნეებიდან, განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა ხატმებრძოლობის ხანაში, რადგან სწორედ ეს ხატი იყო ყველაზე მტკიცე საბუთი ხატთაყვანისმცემლებისა ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ. ეს უკანასკნელნი ცდილობდნენ ხელთუქმნელი ხატის შესახებ ცნობებისა და წყაროების მიჩქმალვას. იოანე ანჩელი გვაუწყებს: „ანდრია, თავი მოციქულთა, პირველწოდებული მოწაფე მეუფისა დიდისა,

⁷ ნ. ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლის შესახებ, გვ. 38.

⁸ შ. ამირანაშვილი. ბექა ოპიზარი, გვ. 2.

იდიდებოდენ ყოველთაგან უღალთა ღადოთა კლარჯეთისათა, იერაპოლით მოვიდა და ხატი ესე საშინელი ჩუენ, მოსავთა მისთა, მოგუანიჭა“.⁹ „ქრისტე ღმერთო სახიერო, ხატი განკაცებისა შენისაჲ მოციქულისა ანდრიაჲს მიერ გამოგუბრწყინვე“.¹⁰

სამეცნიერო ლიტერატურაში (შ. ამირანაშვილი, თ. საყვარელიძე) ანჩის ხატისადმი საგალობლის მიძღვნა ახსნილია მისი მოჭედვით ბექა ოპიზარის მიერ იოანე ანჩელ-რკინაელის მზრუნველობით. ვფიქრობ, საგალობლის შექმნა მესიანური იდეის გააქტიურებით უფრო უნდა აიხსნას, ვინაიდან იგი ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური და კულტურული ზეობის ჟამს ეროვნული თვითმყოფადობისა და თვითშემეცნების განსამტკიცებლად დაიწერა.

არსენ ბულმაისიძის საგალობელთა მიხედვით, შესაძლებელი ხდება ხატის საქართველოში მოხვედრის ისტორიის დაზუსტება. ედესის მთავარს, დასწეულეულ ავგაროზს, მაცხოვარმა, ბუნებით სრულმა ღმერთმა და ბუნებით სრულმა კაცმა, განგებულებით უძღვნა თავისი სახის ხატი, რომელიც ქრისტეს ნების თანახმად, მოციქულმა თადეოზმა,¹¹ იერუსალიმში შეინახა ქრისტეს ვნებამდე და მხოლოდ ქრისტეს ვნებისა და ამაღლების შემდეგ გადასცა იგი ედესაში ავგაროზს, რომელიც მყისვე ღამით გზად შეჩერებულა იეროპოლისში, სადაც მანდილი ორ კეცს შუა შეუნახავს. მეორე დღეს უნახავთ კეცზე გამოსახული სახე ღვთისა, რომელმაც მოაღწია საქართველოში. ავგაროზის სიცოცხლეში მანდილს, ანუ ტილოს, რომელზეც ღვთის ხატება იყო აღბეჭდილი და რომელიც ქალაქის შესასვლელში გამოფინეს, უფროსილდებოდნენ და იცავდნენ სხვა რჯულის წარმომადგენელთაგან, რომლებიც ქრისტიანობას ებრძოდნენ.

ქრისტიანების წინააღმდეგ ბრძოლა განსაკუთრებით გამწვავდა III-IV საუკუნეებში; იგი სწორედ ამ დროიდან ჩამოყალიბდა სახელმწიფო რელიგიად რომის იმპერიაში, რომლის აღმოსავლეთმა ნაწილმა მოგვიანებით ბიზანტიის სახელწოდება მიიღო; შემდეგ კი მცირე აზიისა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებულ სახელმწიფოებშიც სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა. ეს ის პერიოდია, როდესაც ქრისტიანობას ბრძოლა უხდებოდა სხვადასხვა ერესის, კერძოდ, არიანობისა და ნესტორიანობის წინააღმდეგ. წერილო-

⁹ ნ. სულაგა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია. თბ. 2003, გვ. 299.

¹⁰ ნ. სულაგა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 298.

¹¹ ზოგი ვერსიით, თადეოზთან ერთად იმყოფებოდა თომა მოციქულიც (იხ. ნ. ჩხიკვაძე, ავგაროზის ეპისტოლის შესახებ, გვ. 32-72).

ბითი წყაროები კონკრეტულად უთითებენ VI საუკუნეს, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის კვლავ გამოჩენისა და ედესიდან წაბრძანების შესახებ, ვინაიდან ედესაში ამ ხანებში ცხარე ბრძოლები მიმდინარეობდა. ედესა რელიგიური ბრძოლების ერთ-ერთი ცენტრალური მხარე იყო, ამიტომ საჭირო და აუცილებელი გახდა მანდილიონისა და კერამიონის (ეს უკანასკნელი იეროპოლისში ინახებოდა) ღვთისმბრძოლთაგან გამოხსნა. არსენ ბულმაისიმისძის საგალობელთა მიხედვით, შუამდინარეთიდან ამიტომაც მოვიდა მამა ანტონი ხელთუქმნელი ხატის ძიებად, იგი ჯერ ედესაში მივიდა, სადაც მანდილიონი ინახებოდა, და შემდეგ იეროპოლისში, სადაც კერამიონი იყო დაცული და რომელსაც განსაცდელი ელოდა მწვალებელთაგან. მან ნესტორიანელებს გამოსტაცა კეცზე გამოსახული ხატება, ანუ კერამიონი, და საქართველოში მოაბრძანა. მანდილზე გამოსახული მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი კი ოთხი საუკუნის შემდეგ კონსტანტინეპოლში დამკვიდრდა. არსენ ბულმაისიმისძე არ ასახელებს, თუ როდის წაიყვანეს ხატი კონსტანტინეპოლში, უბრალოდ ფაქტს აღნიშნავს. ქრისტიანული აღმოსავლეთის დედაქალაქში, კონსტანტინეპოლში, რომელსაც არსენმა ქალაქთა მზე უწოდა, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის მანდილზე დატვიფრული ხატების დამკვიდრებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა იმის გამო, რომ კონსტანტინეპოლი, რომელიც IV საუკუნის I ნახევარში დაარსდა, მოციქულებრივი მემკვიდრეობის ქალაქი არ იყო, თუმცა, ყოველდღშიდა ღვთისმშობლის მფარველობაში იმყოფებოდა.

ასურელ მამათა ცხოვრების მიხედვით, წმ. ანტონ მარტმყოფელი საქართველოში VI საუკუნეში მოვიდა სხვა წმიდა მამებთან ერთად, რაც საფუძვლიანად ადასტურებს იმას, რომ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის პირველსახეს, პროტოტიპს, კერამიონს, საქართველოში VI საუკუნეში მოუღწევია. ამავე ვერსიას ასახავს საბა სვინგელოზის საგალობელიც. რაც შეეხება გვიანი შუა საუკუნეების ინფორმაციებს ხატის შესახებ, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის მარტყოფში არსებობის ფაქტს მიუთითებს XVIII საუკუნის „ღმრთაების გუჯარი“, რომელიც ხატს უხილავს უწოდებს.¹² ხატის გადამალვის შესახებ მიუთითებენ პლატონ იოსელიანი (Описание Маркопского Монастыря) და კათალიკოსი კირიონი (ეპისკოპოსობისას შექმნილი ნაშრომი: Жизнь и подвиги преподобного Антония Столпника). არ ჩანს, თუ რა

¹² ქართული სამართლის ძეგლები. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. ტ. II. თბ. 1965, გვ. 367-369, 380.

წყაროებს ეყარებიან ისინი.

არსენ ბულმაისიძის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლები შეიქმნა საგანგებო დანიშნულებით. მათში აღორძინდა და წარმოისახა ქართველი ერის რჩეულობის იდეა. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემა მესიანური იდეის ერთ-ერთი ნაწილი გახდა, ქართველი ერი ამ დროისათვის უკვე იწოდებოდა „ერად საზეპუროდ“ და არსენ ბულმაისიძის ქართველ ხალხს, რომელიც ღირსი გახდა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისა, „ახალ ისრაელად“, „ახალ ერად“, „საზეპურო ერად“ იხსენიებს. მის საგალობლებში ახსნილია ის მიზეზები, თუ რატომ იყო დაფარული VI საუკუნემდე ხატი იეროპოლისში და რატომ წამოაბრძანა ასურელმა წმიდა მამა ანტონმა იგი საქართველოში. „ახალი ერი“ ზოგადად სულიერად განახლებულ ერს, ქრისტიანული აღმსარებლობის მქონე ერებს გულისხმობს. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამობრძანება წმ. ანტონ მარტმყოფლის ხელით, ვფიქრობ, დაკავშირებული უნდა იყოს დიოფიზიტური ცნობიერების გაძლიერებასთან. ხატის მობრძანებიდან ნახევარი საუკუნის შემდეგ კირიონ I-მა ქართული ეკლესია გახდა დიოფიზიტური. აქედან გამომდინარე, არსენ ბულმაისიძის სიტყვები „ახალი ძღუენი“,¹³ რომელიც ახალმა ერმა დაიმკვიდრა, სიმბოლური აზრის მომცველია, ვინაიდან „ახალი ერი“, ანუ ქართველი ერი, სულიერად განახლებულია.

სავარაუდოა, „ახალი ძღუენი“ მესიანური თვალთახედვითაც იყოს საყურადღებო; მაცხოვრის კვართი, სამსჭვალე, ფიცარი, ღვთისმშობლის წილხედობილობა, ქართული ეკლესიის სამოციქულოდ მიჩნევა უშუალოდ ქრისტეს ამქვეყნიურ ცხოვრებასთან დაკავშირებული ნიშნებია მესიანიზმისა. ამავე რიგისად მიმაჩნია მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ქართლში VI საუკუნეში დამკვიდრება, რომელიც რიგითობის თვალსაზრისით გვიან მოიპოვა ქართველმა ერმა. ჰიმნოგრაფს სწორედ ამიტომ უნდა ეწოდებინა მისთვის „ახალი ძღუენი“, როგორც სულიერი განახლების გამოხატულება. ეს „ახალი ძღუენი“ კი ამიერიდან მარადიულად გახდა ქართველთა საკუთრება. ქართველთა სამეფო კი ახალი ისრაელის ქალაქთა შორის უმრწემესი არ არის: „მ, ქართველთა სამეფოო, არასადა უმრწემეს ხარ ქალაქთა შორის ახლისა ისრაილისათა, რამეთუ დაიუნჯე ზესთგამოთქემისაჲ ნიჭი, ვითარ სხუამან არაეინ“.¹⁴

ქართველი ერის რჩეულობისა და საზეპურო ერად მიჩნევის იდეას აგ-

¹³ ნ. სულაგა, XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 317.

¹⁴ ნ. სულაგა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 319.

ვირგინებს არსენ ბულმაისიმისძის მიერ იმ ფაქტის აღნიშვნა, რომ ქალაქთა მზემ, კონსტანტინეპოლმა, მანდილზე აღბეჭდილი ხატი მაცხოვრისა დაიმკვიდრა, ხოლო ქართლმა კეცზე დატვიფრული ხატება მაცხოვრისა: „ქალაქთა მზემან ტილოჲ, ხოლო ქართლმან კეცი დაიმკვდრა სიმდიდრედ საცხოვრებელად. შევიტკობ კელთა ანტონისთა სანატრელთა ქველისმოქმედთა მათ ჩემთა, რომელნი ამას მსახურ ექმნეს“.¹⁵ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში შემობრძანება საგალობლებში შედარებულია ბზობის დღესასწაულზე მაცხოვრის „კიცუსა ზედა მჯდომარედ“ იერუსალიმს შებრძანებასთან, რომელიც, თავის მხრივ, დანიელის წინასწარმეტყველებიდან სამი ყრმის ეპიზოდთანაა შედარებული.

ამავე ვერსიას ასახავს საბა სვინგელოზის საგალობელიც: „იქმნა საკუთარ ანტონი განთქმული, სერაბინ ექმნა რა ხატსა ქრისტესსა აღმომყვანებელი ედესით ქართლად... ესე პირმო ხატი აღმობრწყინდა და გამოაჩინა პირი სამოციქულოსა ნაწილსა უბიწოშსა დედისა ქალწულისასა“.¹⁶

ქართულ ჰაგიოგრაფიაში ხელთუქმნელი ხატის შესახებ მოგვითხრობს წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების სვინაქსარული რედაქცია, რომელიც, ე. გაბიძაშვილის თვალსაზრისით, განსხვავებით ტრადიციული შეხედულებებისაგან, არ არის ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიის მიერ შექმნილი რედაქცია, არამედ უფრო ადრეულია. ოღონდ იგი შედგენილი ჩანს არსენ ბულმაისიმისძისა და საბა სვინგელოზის მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლების შექმნის შემდეგ, რადგან მისი გავლენა აშკარად ემჩნევა წმ. ანტონ მარტყოფელის „ცხოვრების“ სვინაქსარულ რედაქციას.¹⁷

თხზულება, რომელიც ხატის მარტყოფში არსებობას ადასტურებს, მე-14 საუკუნის ანონიმი ისტორიკოსის, ჟამთააღმწერლის, თხზულებაა, რომელშიც შემონახულია ცნობები მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის სასწაულთმოქმედების შესახებ. „ასწლოვან მათიანეში“ მოთხრობილია, რომ მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატს სასწაულებრივ განუკურნავს ავადმყოფი დავით ულუ: „დავით ვითარ მოეახლა მარტომყოფსა, მივიდა ხატსა მას კელითუქმარსა, რომელი თვთ გამოისახა ტილოსა ხატისა მიერ კეც-

¹⁵ ნ. სულავე. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 321.

¹⁶ ნ. სულავე. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 339.

¹⁷ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. IV. გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ე. გაბიძაშვილმა. თბ. 1968, გვ. 218-225.

სა ზედა. მოყვანება ბრძანა მარტომყოფისა ხატისა და ევედრა ცრემლითა და შეუვრდა და განკურნა, ვითარ უფლისა მიერ განკურნებული ცხედარსა ზედა მღებარე“.¹⁸ მეორედაც შესთხოვა განკურნება ამავე ხატს, მაგრამ რაკი ღვთისმსახურებას არ მისდევდა და მისი მეფობისას ეკლესიურმა ცხოვრებამ რღვევა იწყო, ღმერთმა მას წყალობის ხელი ააღო და მეორედ თხოვნა არ აღუსრულა: „და მგზავრ მომავალსა მეფესა შეეღვა საღმობა მუცლისა და ვითარ მკურნალთა ვერ უძღეს კურნებად, მაშინ ევედრა ხატსა მას მარტმყოფისასა და მივიდა მის წინაშე ვითარ ჩუეულ იყო, რამეთუ პირველ ამისა მუცლისა სნეულებისა შეპყრობილ იყო და, ვითარ მკუდარი, იღვა უსიტყვოდ, და აღედგინა ხატსა კორცთშესხმულისა ღმრთისასა. ხოლო აწ არღარა ჰოვა ლხინება ამისთვის, რამეთუ მოაკლო ღმრთისმსახურება და იწყო რღუევად საყდართა და შლად, ამისთვის აღილო ღმერთმან ჰელი წყალობისა, და პირველ წელთა მოკულა ძე მისი პირმშო, გიორგი, სიკეთე აღმატებული, და აქა მიიცვალა დავითცა მწუხარებითა ძისათა“.¹⁹ ჟამთააღმწერელი მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამომტანის სახელს, წმ. ანტონ მარტმყოფელს, რომელმაც არსენ ბულმაისიმიძის საგალობლის მიხედვით, ჩამოიტანა ხატი, არ ახსენებს. იგი არც იმ ფაქტს მიუთითებს, თუ როგორ მოხვდა ხატი საქართველოში. ჟამთააღმწერლის თხზულებაში დაცული ამ ცნობებიდან მნიშვნელოვანია ის, რომ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი ტილოზე, ანუ მანდილზე გამოსახულიდან „აკეცზე“ გადატვიფრული, ანუ მანდილიონიდან კერამიონზე გადასული, ინახებოდა მარტყოფში. სკეპტიკოს მეცნიერთა შეხედულებით, ხატის შესახებ დაცული ცნობები მხოლოდ ქრისტიანული იდეოლოგიის გამოხატულებაა, რეალურად კი ეს ხატი არ არსებულა. როგორც ზემოხსენებული წყაროები მოწმობს, ხელთუქმნელი ხატის მყოფობა, არსებობა ეჭვიმიუტანლად დასტურდება. კვლევას მოითხოვს საკითხი, იყო თუ არა ხატთან დაკავშირებული დღესასწაული ლიტურგიკულ პრაქტიკაში დამკვიდრებული მაშინ, როცა ჟამთააღმწერელი ქმნიდა თავის თხზულებას – ასწლოვან მატიანეს. ამ თვალსაზრისით საინტერესო ინფორმაციაა მოწოდებული ნ. ჩხიკვაძის ნაშრომსა და მის მიერ გამოსაცემად მომზადებულ აპოკ-

¹⁸ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 256; ჟამთააღმწერელი. ასწლოვანი მატიანე. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ. თბ. 1987, გვ. 142.

¹⁹ ქართლის ცხოვრება. ტ. II, გვ. 267; ჟამთააღმწერელი. რ. კიკნაძის გამოც., გვ. 156.

რიფულ ტექსტში; მისი დაკვირვებით, ეს დღესასწაული წმ. გიორგი მთაწმიდლის სვინაქსართ უკვე დაწესებული ჩანს.²⁰ აგრეთვე, ყურადღებას იქცევს ტბელ აბუსერიძის ცნობა, რომ ფერისცვალების დღეს ქართველები ემთხვევიან მაცხოვრის კეცზე დატვიფრულ ხატებას, ანუ კერამიონს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ტბელისთვის მისი ადგილსამყოფელი ცნობილია, თუმცა არ ასახელებს. წმ. ანტონ მარტყოფელის სახელი ასურელ მამათა შორის მხოლოდ ერთხელ მოიხსენიება წმიდა შიოსა და ევაგრეს „ცხოვრებაში“. ასურელ მამათა სხვა ცხოვრებები მის შესახებ არანაირ ცნობებს არ შეიცავენ. ამიტომ ძნელდება იმ პირველწყაროს მოძიება, რომელსაც დაამყარა ფაქტობრივი მასალა არსენ ბულმაისიმისძემ თავისი საგალობლების შექმნისას. ცხადია, არსენ ბულმაისიმისძე იცნობდა ქართულ და უცხოურ წყაროებში დაცულ ცნობებს, ქართულსაც, რომელთაც, ჩემი ვარაუდით, ჩვენამდე არ მოუღწევია, გარდა ხსენებული აპოკრიფის ქართული თარგმანისა.

²⁰ ნ. ჩხიკვაძე, აეგაროზის ეპისტოლის შესახებ, გვ. 32-52.

Nestan Sulava

**SUBJECT OF DIVINE ICON OF CHRIST IN GEORGIAN
HYMNOGRAPHY AND HISTORICAL WRITINGS**

Summary

There are two versions about bringing the divine icon of Christ to Georgia in the Georgian holy writings of the 12th-13th cc., especially in hymnography. According to one version, this type, prototype for famous Georgian icon Anchis-khati, was brought to Georgia from Hieropolis by St. Andrew. This is what Ioane Ancheli claims in his “Hymns of Anchis-khati”.

According to the second version, the divine icon of Christ, Keramion, kept in Martkhopi monastery and known as miraculous icon of Christ from Martkhopi, was brought to Georgia by St. Anton Martmkopeli in the 6th c. This version is stressed in the hymns of Arsen Bulmaisimisdze and Saba Syncellos. The same version is known from the sinaxar version of “Life of St. Anton Martmkopeli”. In the 30s of the 13th c. Catholicos of Georgia Arsen Bulmaisimisdze and archbishop Saba Syncellos, on plead of the brothers Abuser and Vardan Abuserisdzes, created hymns dedicated to the divine icon of Christ, clay-work brought to Georgia from Syria by Anton Martmkopeli.